

TRGOVINA ROBLJEM IZ USORE: DUBROVAČKO POSREDNIŠTVO U SREDNJOVJEKOVNOM DRUŠTVENOM KONTEKSTU

Apstrakt

Trgovina robljem s područja Usore u srednjem vijeku predstavljala je važan dio ekonomskih i društvenih tokova, a Dubrovački arhiv sačuvao je dragocene podatke o identitetu, statusu i okolnostima pod kojima su ti ljudi prodavani. Oslanjajući se na objavljene arhivske izvore iz Dubrovnika, te relevantnu domaću i stranu literaturu, ovaj rad analizira dinamiku trgovine robljem porijeklom iz Usore. Poseban naglasak stavljen je na mlade žene, koje su, osim što su radile u domaćinstvima i radionicama, istovremeno bile izložene i seksualnoj eksploataciji, često u ulozi naložnica. Cilj rada je, uz doprinos razumijevanju rodne dimenzije ropstva i uloge Dubrovnika kao ključne karike u lancu trgovine ljudima u kasnom srednjem vijeku, afirmirati istraživanje historije Usore i Soli kao važnih, ali nedovoljno proučenih prostora.

Ključne riječi: Bosna, Usora, roblje, srednji vijek, Dubrovnik, žene, trgovina ljudima.

SLAVE TRADE FROM USORA: DUBROVNIK'S INTERMEDIARY ROLE IN THE MEDIEVAL SOCIAL CONTEXT

Abstract

The medieval slave trade involving individuals from the region of Usora constituted a significant facet of broader economic and social currents in the Adriatic and beyond. Drawing on published archival sources from Dubrovnik, alongside relevant domestic and international scholarship, this article examines the mechanisms and trajectories of slave trade originating in Usora. Particular attention is given to young women, whose roles extended beyond domestic and artisanal labour to include sexual exploitation, often in the form of concubinage. By foregrounding the gendered dimensions of slavery and positioning Dubrovnik as a pivotal intermediary in the late medieval human trafficking network, the study also seeks to advance historical inquiry into Usora and Soli - regions of strategic importance that remain underexplored in current historiography.

Keywords: Bosna, Usora, slaves, Middle Ages, Dubrovnik, women, human trafficking.

Uvod

Ropstvo u srednjem vijeku predstavlja složen i višeslojan društveni, ekonomski i pravni fenomen koji je, uprkos raspadu antičkog robovlasničkog sistema, nastavio egzistirati u različitim oblicima širom Evrope, uključujući i prostor srednjovjekovne Bosne. Od najranijih civilizacija pa sve do savremenih oblika prisilnog rada ropstvo se kontinuirano prilagođavalo promjenjivim političkim, kulturnim i religijskim okolnostima, ostavljajući duboke tragove u kolektivnoj svijesti i društvenim strukturama. Njegova dugovječnost ne proizlazi isključivo iz ekonomske isplativosti i profita od jeftine radne snage, već i iz zadovoljavanja dubljih ljudskih potreba za dominacijom, moći i kontrolom nad drugim bićem.¹

Problem ropstva u srednjovjekovnom društvu zauzima vidno mjesto u historiografiji, gdje je obrađivan kroz različite tematske i metodološke pristupe, kako u domaćim tako i u stranim istraživanjima. Istraživanja ropstva u srednjovjekovnoj Bosni otvaraju važne perspektive za razumijevanje ekonomskih, pravnih i političkih odnosa koji su oblikovali tadašnje društvo. Problematika trgovine bosanskim robljem u srednjem vijeku već duže vrijeme predmet je pažnje historičara. Obim dosadašnjih istraživanja svjedoči o značaju i složenosti ove teme. Od pionirskih radova Aleksandra Solovjeva i Gregora Čremošnika, preko analitičkih studija Vuka Vinavera, Pave Živkovića i Nenada Fejića, pa sve do savremenih doprinosa autora poput Esada Kurtovića formiran je respektabilan korpus literature koji obuhvata pravne, ekonomske, kulturne i međunarodne aspekte ropstva.²

Osnovna arhivska građa za proučavanje bosanskog roblja u srednjem vijeku nalazi se u Državnom arhivu u Dubrovniku, čiji fondovi sadrže niz serija dokumenata od ključne važnosti za istraživanje ove tematike (*Debita Notariae*, *Diversa Cancellariae*, *Praecepta Rectoris*, *Diversa Notaria* i dr). Ova dokumentacija djelimično je objavljena u nekoliko zbirki izvora, što istraživačima olakšava pristup, ali istovremeno postavlja izazove u interpretaciji.³ Naime, riječ je o građi koja je često formalizirana i stereotipna po svojoj strukturi, sastavljena od formula i pravnih obrazaca koji pružaju osnovne informacije o prav-

1 Detelić, 2008, 61.

2 Pregled dosadašnje literature dostupan je na više mjesta, a jedan od najnovijih i sveobuhvatnijih prikaza, uz dodatak radova Bojana Stojkovskog, nalazi se u: Dautović, 2023, 40–41.

3 Čremošnik, 1932; Čremošnik, 1951; Dinić, 1967; Lučić, 1984.

nom položaju roblja i njihovoj ulozi u trgovini. Međutim, pitanja koja se tiču svakodnevnog života robova, njihovih ličnih iskustava, odnosa unutar zajednice i kulturnih aspekata ostaju uglavnom bez odgovora. Upravo zbog toga historiografski pristup ovoj temi zahtijeva pažljivo čitanje izvora, kontekstualizaciju i kritičku analizu kako bi se iz fragmentarnih podataka rekonstruisala što potpunija slika o ovom važnom segmentu srednjovjekovnog društva.

Fokus ovog rada usmjeren je na roblje porijeklom iz srednjovjekovne Usore, koje se učestalo spominje u kancelarijskim i notarskim spisima Dubrovačkog arhiva. Oblast Usora predstavljala je sjeverni dio srednjovjekovne Bosne i, zajedno sa Soli i Bosnom u užem smislu, činila jednu od najstarijih oblasti Bosanske banovine i kasnije Kraljevine. Njene granice u razvijenom srednjem vijeku bile su određene na sjeveru rijekom Savom, na istoku srednjim i donjim tokom Drine s jugoistočnom granicom duž Drinjače, dok su jug i jugozapad zatvarali planina Vlašić te područje Olova i Kladnja, a zapadnu granicu činili su donji tok rijeke Vrbas te planine Uzlozmac i Očauš. Teritorijalna organizacija Usore bila je rezultat dugotrajnog i postepenog procesa izgradnje državne strukture, te prvi pouzdani spomen ove oblasti koji datira iz vremena bana Ninoslava, nikako ne predstavlja vrijeme njenog nastanka kao zasebne teritorijalno-upravne jedinice.⁴ Sredinom XIII stoljeća Usora zajedno s oblašću pod nazivom Soli izdvojena je iz bosanske države. Obje oblasti potpale su pod vlast ugarskog kralja, vjerovatno nakon sukoba iz 1254. godine. Kralj Bela IV uključio ih je u niz pograničnih banovina kojima su upravljali ugarski velikaši. Od 1284. godine njima je vladao bivši srpski kralj Dragutin zahvaljujući braku s ugarskom princezom i dobijanju Mačvanske banovine kao miraza.⁵ Tek za vrijeme bana Stjepana II Kotromanića Usora i Soli vraćene su pod vlast bosanskih banova, a od sredine XIV stoljeća ime Usore proširilo se na čitavo područje današnje sjeverne Bosne, uključujući i nekadašnju oblast Soli. Time su se i župe u poriječju Spreče, koje su ranije činile Soli, našle u sastavu Usore.⁶

Analizom navedenih izvora dubrovačke provenijencije nastojali smo osvijetliti konkretnu praksu trgovine ljudima iz Usore, sagledanu kroz prizmu regionalnih odnosa, ekonomskih interesa i pravnih normi koje su omogućavale i regulisale ovu djelatnost. Ponovno vraćanje

4 O oblastima Usora i Soli nastala je značajna historiografska literatura. Up. Mrgić, 2008, zajedno sa relevantnim izvorima i starijom literaturom.

5 Ćirković, 2008.

6 Mrgić, 2008, 15–17.

ovoj temi u kontekstu obilježavanja jubileja, 800 godina od prvog spomena Usore i Soli u pisanim izvorima, dodatno naglašava njen historiografski i simbolički značaj.⁷

Rad se temelji na analizi objavljenih primarnih izvora iz Državnog arhiva u Dubrovniku, uz korištenje relevantne historiografske literature koja se bavi srednjovjekovnim ropstvom, bosansko-dubrovačkim odnosima i pravnim okvirima srednjovjekovnog doba. Vremenski okvir ovog istraživanja determinisan je dostupnošću relevantnih izvora, prvenstveno dubrovačkih notarskih knjiga koje se sistematski vode tek od druge polovine XIII stoljeća. Upravo iz tog perioda potječe veći broj ugovora o kupoprodaji, što omogućava uvid u intenzitet trgovine bosanskim robljem, u ovom slučaju robljem iz Usore, na dubrovačkom tržištu. Iako brojnost zabilježenih transakcija nesumnjivo odražava tadašnju potražnju, ne može se isključiti mogućnost da je trgovina robljem postojala i ranije, ali o njenim razmjerama i karakteristikama znamo vrlo malo zbog oskudnosti sačuvanih izvora.⁸ Dosadašnja istraživanja ukazuju na promjene u obrascima trgovine ljudima, pri čemu se bilježi pomak od snabdijevanja pretežno poljoprivredne radne snage ka sve učestalijem uključivanju žena u trgovačke tokove. Takav prijelaz bio je rezultat šireg skupa socioekonomskih promjena, uključujući političku stabilizaciju, napredak u poljoprivrednoj tehnologiji, demografski rast tokom XI i XII stoljeća, te razvoj urbanizacije i trgovine, uz sve izraženiju potražnju za novcem. Razvoj urbanih sredina u mediteranskom prostoru, tokom razvijenog srednjeg vijeka doveo je do značajnog rasta broja i bogatstva trgovačkih domaćinstava. Kao

7 Kao zasebne teritorijalno-političke jedinice Usora i Soli prvi put se spominju 15. maja 1225. godine. Najprije se navode u pismu pape Honorija III, upućenom kaločkom nadbiskupu Ugrinu, s nalogom da djeluje protiv herezika u Bosni, Usori i Soli. Istoga dana papa je u drugom dokumentu potvrdio odluku ugarskog kralja Andrije II da nadbiskupu preda navedene zemlje radi njihovog čišćenja od hereze. Smičiklas, 1905, 242–243.

8 Iako za rani srednji vijek, pa sve do kraja XIII stoljeća, kada počinje sistematsko vođenje notarskih knjiga u Dubrovniku, nema sačuvanih izvora koji bi neposredno svjedočili o trgovini robljem iz Bosne, ne može se isključiti pretpostavka postojanja takve prakse. Indirektni izvori iz južne Italije, posebno iz XI i XII stoljeća, ukazuju na prisustvo slavenskih robova koji su u regiju stizali preko jadranske obale. Dokumenti iz Barija potvrđuju da su Slaveni činili većinu robovske populacije tog doba. U njima se nazire proces njihove integracije u lokalne zajednice kroz liječenje, vjersko uključivanje i kulturnu asimilaciju. Među njima su bili najvjerovatnije i robovi porijeklom iz Bosne. Nikolić Jakus, 2015, 268.

posljedica toga porasla je potražnja za robovima koji su često služili u kućama imućnih vlasnika, obavljajući raznovrsne zadatke.⁹

Trgovina ljudima s prostora Bosne, uključujući područje Usore, bila je naročito izražena krajem XIII,¹⁰ dok je u prvoj polovini XIV stoljeća njen intenzitet značajno opao. Ipak, krajem istog stoljeća dolazi do ponovnog porasta potražnje za robovima.¹¹ U tom razdoblju, broj transakcija koje uključuju roblje porijeklom iz Bosne bio je izuzetno visok. Većina tih transakcija odvijala se na relaciji Bosna – Dubrovnik, dok je značajan dio izvoza bio usmjeren prema stranim kupcima. Ovi podaci potvrđuju postojanje razvijenog unutrašnjeg tržišta robova, koje je nadmašivalo izvozno. Upravo zbog koncentracije izvora iz kasnog XIII i XIV stoljeća fokus ovog rada usmjeren je na taj period, dok su raniji vijekovi znatno slabije dokumentirani.

Odabrani analitički okvir ovog istraživanja zasniva se na lokaliziranom i vremenski preciznom pristupu proučavanju ropstva. Umjesto sveobuhvatnih pregleda fokus je na jasno definisanim geografskim i hronološkim tačkama, što omogućava dublje razumijevanje konkretnih okolnosti koje oblikuju ropstvo u specifičnim kontekstima. Zbog njegove složenosti i raznolikosti ropstvo se ne može svesti na je-

9 Premda je ropstvo postupno iščezavalo iz agrarne sfere, nastavilo je egzistirati unutar bogatih urbanih domaćinstava širom Evrope. Rast italijanskih gradova poput Genove, Venecije i Pise, te kasniji uspon aragonskih trgovačkih centara, uključujući Barselonu, doprinijeli su očuvanju vitalnosti mediteranskih mreža trgovine ljudima, koje su bile povezane s lokalnim i regionalnim tokovima. Paoletta, 2020, 167–170.

10 Susan Mosher Stuard ukazuje na intenzivnu trgovinu robovima u Dubrovniku u tom razdoblju, uprkos relativno maloj veličini zajednice. U vremenskom okviru od novembra 1280. do januara 1284. godine zabilježeno je 236 promjena vlasništva nad robovima, pri čemu su većinu činile žene. Analiza pokazuje da se više od polovine tih transakcija odvijalo unutar lokalne zajednice, dok je na izvoz otpadalo oko 30%, što ukazuje na postojanje dinamičnog unutrašnjeg tržišta robova, dvostruko većeg od izvoznog. Stuard, 1986, 42.

11 U prvoj polovini XIV stoljeća dolazi do zatišja u izvorima, što Neven Budak tumači slabljenjem trgovine robljem u Dubrovniku. Kao razloge navodi procvat trgovine ljudima iz Bosne preko Drijeva i, u manjoj mjeri, Brštanika, gdje se trgovina odvijala bez stroge administrativne kontrole. Osim toga, dolazi do promjene karaktera ropstva: sve češće se zapošljava radna snaga iz slobodnog stanovništva koje su angažirane na osnovu ugovora o radu i za to primale naknadu. Krajem XIV stoljeća, prema Budaku, započinje novi period trgovine robljem, koji karakterizira obnova robovskih mreža i prilagođavanje novim društveno-ekonomskim okolnostima, kada se povećava broj zabilježenih kupoprodaja, iako ne jednakog obima kao krajem XIII stoljeća. Budak, 2000, 752, 756.

dinstvenu narativnu strukturu, iako postoje zajednički obrasci u različitim prostorima i epohama. Lokalna istraživanja, međutim, doprinose oblikovanju šire slike i otkrivaju strukturne sličnosti unutar evropskog konteksta.¹² Stoga se ovaj rad opredjeljuje za mikrohistorijski pristup, s fokusom na Usoru kao jasno određenu tačku u vremenu i prostoru. Takav okvir omogućava preciznije mapiranje trgovine ljudima u srednjovjekovnom kontekstu i dublje razumijevanje društvenih i ekonomskih uslova koji su omogućavali ovu praksu.

Roblje iz Usore u dubrovačkim zapisima

U historijskim izvorima robovi su često bili označavani prema svom geografskom porijeklu, što je omogućavalo identifikaciju regija iz kojih su potjecali. Ugovori o prodaji iz Dubrovnika redovno su bilježili podatke poput „de Bosna“, ali i preciznije oznake kao što su Usora, Lašva, Sana, Hum, Neretva, Drina, Foča i druge. Među područjima koja su činila sastavni dio srednjovjekovne bosanske države najviše podataka dostupno je o roblju koje potječe upravo s prostora Bosne. Pritom valja naglasiti da se termin *Bosna* u dubrovačkim dokumentima može odnositi kako na cjelokupnu bosansku državu tako i na užu teritorijalno-upravnu jedinicu, tj. na „zemlju“ Bosnu formiranu u središnjem dijelu države. Odmah nakon Bosne oblast Usora se izdvaja kao značajan izvor robova, čiji je broj bio posebno uočljiv na dubrovačkom tržištu.¹³

Analiza historijskih izvora pokazuje da se u XIII stoljeću identifikacija roblja kupoprodajnim ugovorima svodila na ime i geografsko porijeklo, bez dodatnih porodičnih oznaka. Samo jedan od primjera za to je ugovor o prodaji robinje Sestre iz Usore. Naime, u Dubrovniku je izvjeshni Ivan, sin Klapote (Juannus filius Clapote), prodao Petru Berisni robinju po imenu Sestra. Sestra je bila prisutna i dala svoj pristanak na prodaju, koja je bila konačna, do kraja njenog života. Sestra se definira isključivo kroz vlasnički odnos: kao *ancilla sua*, njegova ropkinja. Ime i porijeklo (*de Vsora*) ostaju jedini tragovi njenog prethodnog identiteta, dok porodična pripadnost i društvena uloga bivaju izbrisani.¹⁴ U XIV

¹² Kłosowska, 2020, 155.

¹³ Duranović, 2014, 55.

¹⁴ Čremošnik, 1951, 99–100. Na margini dokumenta zabilježeno je da je Petar oslobodio ropkinju. U srednjovjekovnim ispravama čin oslobađanja robova često se evidentirao upravo na marginama originalne isprave, čime se pravno povezivala prodaja s kasnijim oslobađanjem. Tri godine kasnije u odnosu na kupoprodaju sastavljen je dokument koji potvrđuje čin oslobađanja. Dana 4. maja 1283. godine u Dubrovniku Petar Berisina izjavio je da svojom

stoljeću dolazi do promjene u načinu identifikacije ropkinja. U većini sačuvanih kupoprodajnih ugovora iz tog perioda uz ime ropkinje navodi se i ime njenog oca, naročito kada je riječ o mlađim ženama, djevojkama ili djevojčicama. Ova praksa ukazuje na sve izraženiju potrebu za jasnijom identifikacijom u trgovačkim transakcijama, gdje ime muškog srodnika postaje ključan element u potvrđivanju porijekla i vlasničkog statusa ropkinje. U najvećem broju ugovora koji se odnose na roblje porijeklom iz Usore upravo se uz ime ropkinje dosljedno bilježi i ime njenog oca, što potvrđuje ustaljenost ove evidencijske norme u tadašnjoj dokumentaciji.¹⁵

Trgovina robljem u srednjem vijeku pokazuje izraženu potražnju za ženskim robovima, prvenstveno zbog njihove radne i reproduktivne uloge unutar tadašnjih društvenih i ekonomskih struktura. Pomjeranjem fokusa s muškog roba na ženu ropkinju slika ropstva dobija dodatnu dimenziju. Iako su formalno dijelili isti pravni status, društveni položaj muških i ženskih robova bio je značajno različit. Ženske robinje, poznate kao *ancillae*,¹⁶ bile su uključene u kućne poslove i mogle su rađati djecu, ali su rijetko bile prihvaćene kao legitimne bračne partnerice unutar domaćinstava. Njihova prisutnost u domaćem okruženju nije bila praćena integracijom u porodicu, što je dovodilo do toga da neke

slobodnom voljom oslobađa i pušta na slobodu svoju robinju Sestru iz Usore. Oslobodio ju je svakog oblika ropstva i obaveze, tako da je Sestra mogla slobodno i neometano ići kud god poželi, „na sve četiri strane svijeta, zauvijek.” Čremošnik, 1932, 104.

15 „...Radoslauam filiam Stoyci de Vxora servam meam empticium...” Dinić, 1967, 18. „...Budislauam filliam Veselchi de Vsore...” Isto, 21. Sličnih dokumenata ima više: Isto, 23; 26–27; 34; 42; 47; 69–70 (spominje se pokojni otac); 72–73. itd.

16 U zapadnoevropskoj pravnoj terminologiji nakon antike, izrazi poput *servus* i *ancilla* ostali su u upotrebi, ali su postupno mijenjali značenje, dok se termin *mancipium* sve rjeđe pojavljivao. Iako je razlika između slobodnih i neslobodnih osoba ostala relevantna, društvene promjene tokom razvijenog srednjeg vijeka, uključujući ekonomsku ekspanziju i veću mobilnost, dovele su do slabljenja klasičnih oblika ropstva. U XII i XIII stoljeću pojavljuju se novi izrazi koji označavaju osobe podložne vlasti gospodara u skladu s rimskim pravom. Notarski dokumenti iz mediteranskih luka bilježe upotrebu etničkih oznaka za robove, koji su se kupovali, prodavali, poklanjali, iznajmljivali, seksualno iskorištavali, a povremeno i oslobađali. Tokom Reconquiste i križarskih pohoda muslimanski zarobljenici prodavani su kao *sarraceni*, dok je trgovina robljem s Istoka imala dugotrajan utjecaj na latinsku terminologiju: od XIII stoljeća, nazivi *sclavus* i *sclava* – izvedeni iz etničkog označavanja Slavena, postaju standardni, reflektujući višestoljetnu ulogu crnomorskih područja kao izvora roblja. Cluse–Amitai, 2017, 11–30.

od njih, zajedno sa svojim potomcima, generacijama ostaju u statusu pokretnog vlasništva, zauzimajući najniži društveni sloj.¹⁷

Period između 1281. i 1283. godine predstavlja jedno od najintenzivnijih razdoblja trgovine bosanskim robljem u Dubrovniku. Značajan broj sačuvanih kupoprodajnih ugovora iz tog vremena odnosi se na roblje porijeklom iz Usore, pri čemu preovladavaju žene kao predmet transakcije.¹⁸ Među brojnim zabilježenim slučajevima tek dva dokumentiraju prodaju muških robova. Prvi takav primjer datira iz jula 1281. godine, kada je zabilježena prodaja roba Ivana iz Usore izvjesnom Vitu Getaldiću.¹⁹ Dokument, iako vrijedan, sadrži tek osnovne podatke o transakciji. Nasuprot tome, ugovor sklopljen 18. maja 1283. godine pruža znatno više informacija i omogućava dublju kontekstualizaciju. Tog dana majstor Muscus, kamenorezac po zanimanju, pred dubrovačkim vlastima izložio je notarsku ispravu poznatu kao *carta servitutis* — pravni dokument koji potvrđuje vlasništvo nad osobom u statusu ropstva.²⁰ U toj ispravi, datiranoj 1278. godine, navodi se da je majstor Muscus kupio roba Simona, porijeklom iz Usore. Simon je bio prisutan prilikom sklapanja ugovora i dao je svoj pristanak na prodaju, koja je bila konačna, tj. do smrti. Ipak, njegov iskaz nije imao pravnu težinu pred sudom, što je bila uobičajena praksa u dubrovačkom pravnom okviru. Majstor Muscus je nekoliko godina nakon prvobitne kupovine odlučio prodati roba Simona izvjesnom Basiliju iz Drača, koji je stekao pravo da raspolaže navedenim robom po vlastitoj volji do kraja

17 U srednjovjekovnim pravnim okvirima, izraz *ancilla* nosio je specifično značenje koje seže od rimskog prava, gdje je označavao „žensku pokretnu robinju“. Taj termin nije bio samo deskriptivan, već je implicirao doživotni ropski status koji se prenosio na potomstvo. U skladu s načelom *partus sequitur ventrem*, djeca ropkinje automatski su nasljeđivala njen pravni status, bez obzira na identitet oca. Ova praksa omogućavala je da ropstvo funkcioniše kao samoodrživa društvena struktura, u kojoj su robinje bile ne samo radna snaga, već i sredstvo reprodukcije ropske klase. Stuard, 1995, 6.

18 Up. Duranović, 55–56.

19 Čremošnik, 1932, 59–60.

20 Ova vrsta dokumenta bila je obavezna za svakog vlasnika roba u Dubrovniku, jer je služila kao pravni dokaz vlasništva nad osobom u statusu ropstva. Važno je napomenuti da se u srednjovjekovnoj bosanskoj državi, iz koje je Simon porijeklom, nisu izdavali slični dokumenti. Stoga je po dolasku robova u Dubrovnik bilo nužno sastaviti *cartu servitutis*, uz prisustvo roba, kako bi se pravno regulisao njegov status. Ove isprave bile su ključne ne samo za dokazivanje vlasništva, već i za eventualnu prodaju, jer su potencijalni kupci imali pravo tražiti uvid u kartu kako bi se uvjerali u zakonitost transakcije. O ovim ispravama više u: Čremošnik, 1947, 70; Vinaver, 1953, 143,

njegovog života. Cijena ove transakcije bila je nešto niža od one iz prvobitnog ugovora.²¹ Snižena cijena prilikom Simonove preprodaje može ukazivati na različite faktore. Moguće je da vlasnik više nije imao potrebu za njegovom radnom snagom, da su godine ili zdravstveno stanje roba utjecali na njegovu tržišnu vrijednost ili da je finansijska situacija prvobitnog vlasnika zahtijevala hitnu prodaju, čak i po nižoj cijeni od one po kojoj ga je stekao.

Dakle, cijene robova varirale su u skladu s nizom faktora, uključujući starost, fizičku sposobnost, zdravstveno stanje, vještine i spol roba. Osim individualnih karakteristika na tržišnu vrijednost utjecale su i šire društveno-političke okolnosti, potražnja, te ekonomske prilike u Dubrovniku i mediteranskom prostoru. Općenito, žene su često postizale višu cijenu od muškaraca, naročito ako su bile mlađe i smatrane prikladnima za kućanske poslove, službu kao naložnice ili druge specifične zadatke.²² Ipak, ni to nije bilo pravilo. U srednjovjekovnim ugovorima cijene roblja nisu bile fiksne, već su varirale u zavisnosti od pregovora između kupaca i prodavača, ali i regije. Za razliku od nekih zapadnoevropskih regija, gdje su ženske robinje bile skuplje od muških, u bosanskom kontekstu cijene ženskih robova nisu bile znatno više od muških, uprkos njihovoj većoj zastupljenosti i potražnji. Rodna struktura ropstva u Bosni potvrđuje širi evropski obrazac u kojem su žene bile najčešće eksploatisane u ropskom sistemu, ali istovremeno otkriva regionalne varijacije u tretmanu, vrijednosti i porijeklu robova.²³ Bosanski primjer ne predstavlja izuzetak, već varijaciju unutar

21 Čremošnik, 1932, 105; Lučić, 1984, 257.

22 Dubrovačka plemićka domaćinstva suočavala su se s izazovom rastuće potražnje stranih trgovaca za domaćim ženskim robinjama, koje su zbog uspješne integracije u urbane sredine postale posebno tražene. Iako je prodaja donosila brzu dobit, ona je istovremeno stvarala manjak obučanih robova, što je plemiće stavljalo pred dilemu između kratkoročnog profita i dugoročne potrebe za stabilnom radnom snagom. U tom kontekstu, ograničena ponuda i visoka potražnja doveli su do rasta cijena: prosječna robinja koštala je više od krave ili skromne kuće. Ipak, robovi su bili dostupni imućnijim slojevima društva. Plemkinje su ropkinje donosile u miraz, pri čemu je njihova cijena činila tek mali dio ukupne imovine. Cijene su rasle s vremenom, a sezonske varijacije utjecale su na dinamiku tržišta. Trgovina je bila najintenzivnija u ljetnim mjesecima, posebno između 1281. i 1283. godine, kada su dominirali strani kupci iz Venecije i drugih jadranskih gradova. Stuard, 1986, 46–47.

23 Ova razlika ukazuje na specifičnu ekonomsku logiku lokalnog tržišta, gdje je funkcionalna uloga robinje (domaći poslovi, briga o djeci) bila cijenjena, ali ne i tržišno valorizovana kao u nekim drugim dijelovima Evrope. Up. Gillingham, 2012, 67–68.

evropske stvarnosti, onu u kojoj su žene bile istovremeno najtraženije, najranjivije, ali i najnevidljivije u historiografiji.

U pravnoj praksi srednjovjekovnog Dubrovnika trgovina robljem bila je strogo regulisana ne samo kroz bilježenje kupoprodajnih ugovora već i kroz dodatne klauzule koje su štatile interese kupaca. Dokument iz novembra 1280. godine, u kojem izvjesni Petar prodaje ropkinju Radost iz Usore, sadrži upravo takvu klauzulu. Osim što je transakcija bila uobičajeno – konačna, do smrti, prodavač se obavezuje da će, u slučaju da ropkinja pobjegne kopnom, odgovarati „secundum usum Ragusii” – prema običaju Dubrovnika. Ova odredba o jamstvu za bijeg ukazuje na razvijenost pravnog sistema koji je anticipirao rizike povezane s ropstvom i osiguravao pravnu zaštitu kupca i kontinuitet vlasništva. Prodavač nije bio odgovoran samo za ispravnost transakcije, već i za ponašanje ropkinje nakon prodaje, što potvrđuje da je ropstvo bilo duboko integrisano u pravne i ekonomske strukture grada.²⁴

Početak naredne godine ropkinja također po imenu Radost iz Usore prodana je za 8 groša izvjesnoj Dobroști.²⁵ Isti dan Dobroști je svoju tek stečenu ropkinju Radost iz Usore „dala i poklonila Desači do smrti” kako bi sebe oslobodila ropstva. Morala se obavezati da će, ukoliko Radost pobjegne, isplatiti Desači 12 groša bez ikakvog osporavanja, u suprotnom vratit će se u ropstvo Desači.²⁶ Navedeni dokumenti pružaju vrijedan uvid u pravni i društveni položaj roblja, ističući mehanizme kroz koje su mogli steći slobodu. Ključni aspekt ovog fenomena jeste mogućnost otkupa, koja je bila uslovljena obezbjeđivanjem druge ropkinje kao zamjene, što postavlja važno pitanje o ekonomskom položaju i potencijalnoj finansijskoj neovisnosti pojedinih robova. Analiza ovih ugovora sugerira da su neke ropkinje, poput Dobroști, mogle raspolagati određenim finansijama ili su kroz svoj rad uspjele steći sredstva potrebna za kupovinu i preprodaju druge ropkinje. To implicira da je barem dio roblja imao mogućnost stjecanja ograničene finansijske samostalnosti bilo kroz obavljanje različitih poslova ili putem posebnih aranžmana s vlasnicima.²⁷ Pitanje ostaje koliko je takvih

24 Čremošnik, 1932, 39.

25 S obzirom da je riječ o različitim prodavačima, nismo sigurni da je riječ o istoj ropkinji, ali ne treba isključiti ni tu mogućnost. Preprodaje ropkinja znale su se dešavati u vrlo kratkom vremenskom periodu. Čremošnik, 1932, 42.

26 Čremošnik, 1932, 42.

27 U srednjovjekovnom Dubrovniku robovi su, pod određenim uslovima, mogli imati vlastitu imovinu, ali njihova prava nad tom imovinom bila su ograničena. Bez saglasnosti gospodara nisu mogli njome raspolagati niti je prodavati, budući da je formalno pripadala vlasniku. Oslobođanje roba nije

slučajeva bilo u praksi i da li se može govoriti o sistemskoj pojavi ili rijetkim izuzecima. Dodatno, način formulacije ugovora, kao i obaveza isplate određenog iznosa u slučaju bijega²⁸ govori o strogo regulisanom sistemu, gdje su čak i postupci oslobađanja ropkinja bili pravno kontrolisani. Time se otvara prostor za dalje istraživanje uloge pravnih normi i trgovinskih praksi koje su regulisale tržište roblja u Dubrovniku, kao i načina na koji su pojedinci unutar tog sistema koristili dostupne pravne mehanizme za poboljšanje svog položaja.

Također, dokumentirani su slučajevi oslobađanja robinja iz Usore, pri čemu su njihovi vlasnici omogućili oslobađanje bez ikakvih dodatnih obaveza.²⁹ Ovi sporadični primjeri postavljaju pitanja o motivima vlasnika – da li se radilo o gestama milosrđa, pravnim ili ekonomskim razlozima, ili možda o specifičnim društvenim kontekstima koji su omogućili takve odluke. S druge strane, jedan dokumentirani slučaj ropkinje iz Usore pokazuje dobrovoljno stupanje u ropstvo, što je fenomen vrijedan daljnjeg istraživanja. U dubrovačkom dokumentu od 16. novembra 1299. godine žena po imenu Margheta pred sudijom i svjedokom javno je izjavila da je robinja dubrovačkog plemića Ranjina (Nicifora Ragnanea). U svojoj izjavi Margheta potvrđuje da je njegova robinja, te da želi ostati njegova robinja zauvijek.³⁰

Marghetina izjava najvjerovatnije nije bila rezultat prisile, već formalni čin dobrovoljnog stupanja u ropstvo, koji je u srednjovjekovnom Dubrovniku bio institucionaliziran i pravno regulisan. Takvi slučajevi su se bilježili kako bi se spriječili budući sporovi oko statusa osobe, te kako bi se vlasništvo nad robom moglo pravno potvrditi i

automatski značilo i oslobađanje njegove imovine, iako je to često bila praksa. Zabilježeni su i slučajevi u kojima su porobljene žene posjedovale vlastite robove. Mnogi su koristili svoju ličnu imovinu (*peculium*) kao sredstvo za otkup slobode. Vidi: Budak, 2000, 758.

28 Jedan od načina da se robovi riješe svoje podređene pozicije bio je bijeg. Iako su muškarci činili manji dio ugovora o prodaji robova i zavisnih sluga, upravo su oni dominirali u ukupnom broju zabilježenih slučajeva bijega. Njihova uključenost u poslove koji su podrazumijevali kretanje, poput rada u karavanima, na brodovima ili u pratnji diplomata, otvarala je stvarne mogućnosti za bijeg. Nasuprot tome, robinje vezane za domaćinstvo, često s djecom i uključene u sistem nagrađivanja za poslušnost, bile su znatno manje sklone bijegu, što ih je činilo poželjnijima u očima vlasnika. Stuard, 1986, 45.

29 „...quod ancillam meam Milnam de Vsora francavi et liberavi ab omni servitute, ut dicta Milna vadat libera et franca...” Čremošnik, 1932, 110; Lučić, 1984, 283–284.

30 Čremošnik, 1932, 173.

zaštititi. Margheta je ovim činom trajno odustala od slobodnog statusa, prihvatajući da bude robinja navedenog Dubrovčanina u vječnost. Dobrovoljno stupanje u ropstvo, kao u slučaju Marghete, najčešće se dešavalo iz ekonomskih razloga. Siromašni ljudi bez sredstava za život mogli su se staviti pod zaštitu bogatijih građana u zamjenu za rad, smještaj i osnovnu sigurnost. Iako su time gubili ličnu slobodu, dobivali su hranu, krov nad glavom i određenu socijalnu stabilnost, što je u turbulentnim vremenima moglo značiti razliku između opstanka i propasti. Dobrovoljno stupanje u ropstvo pokazuje da robovski status nije bio isključivo rezultat rođenja ili prodaje, već je ponekad predstavljao i pragmatičan izbor pojedinca u borbi za preživljavanje.

Kupovina roblja u srednjovjekovnom Dubrovniku obavljala se prvenstveno radi zadovoljenja vlastitih potreba imućnijih slojeva društva. Većina bogatijih dubrovačkih porodica posjedovala je robove koji su služili kao radna snaga ne samo u domaćinstvima, već i u raznim zanatskim radionicama, te u javnim službama. U tom kontekstu istaknut ćemo primjere dokumenata koji nam svjedoče kako su robovi završavali u vlasništvu dubrovačkih liječnika. Dana 11. februara 1377. godine zabilježena su dva takva slučaja, oba vezana za žene iz Usore koje su prodane kao ropkinje službenim medicinskim radnicima Dubrovačke općine. Prvi slučaj odnosi se na Bogoslavu, kćer Medosije iz Usore, koju je Maroje Stanković prodao *magistru* Petru (de Serzana), gradskom liječniku, za iznos od šest zlatnih dukata. Bogoslava je bila prisutna i „voljna“, te je izjavila da će služiti svom novom gospodaru do kraja života. U dokumentu se eksplicitno navodi da *magistar* Petar ima pravo činiti s njom „što god želi, kao sa svojom vlastitom stvari“, čime se potvrđuje njen status kao pravno priznate pokretne imovine. Drugi slučaj bilježi prodaju Stojače, kćeri Ratka iz Usore, istog dana i od istog prodavatelja. Kupac je bio *magistar* Ivan, hirurg u službi Dubrovačke općine, koji je također platio šest zlatnih dukata. Stojača je dala istu doživotnu obavezu služenja, uz punu vlasničku slobodu gospodara.³¹ Iako dostupni dokumenti ne navode konkretne zadatke koje su ropkinje obavljale, činjenica da su završile u vlasništvu medicinskog osoblja u javnoj službi otvara prostor za interpretaciju njihove uloge u medicinskom kontekstu. Moguće je da su bile angažirane kao pomoćnice u liječenju i njegovanju bolesnika, pripremi lijekova, održavanju higijene ili obavljanju drugih zadataka vezanih za svakodnevnu medicinsku praksu.

Istovremeno, trgovina robovima predstavljala je i sekundarni ekonomski kanal kroz koji su pojedini trgovci i vlasnici robova ostvarivali profit putem preprodaje. Dokumenti iz tog perioda pokazuju da su ropkinje iz Usore često bile uključene u takve transakcije. Kao primjer navedenom može nam poslužiti trgovac Bratoje, koji se u dva uzastopna dokumenta spominje kao prodavač ropkinja iz Usore, iako mu preprodaja roblja nije bila osnovna djelatnost.³² Njihova kupovina nije bila motivisana samo potrebom za radnom snagom, već i konkretnim ekonomskim interesima, uključujući mogućnost daljnje preprodaje i ostvarivanja profita.

Jedan od najistaknutijih poznatih aktera u ovom trgovačkom lancu bio je Žore Bokšić, ugledni dubrovački trgovac i protovestijar bosanskih vladara.³³ Njegova aktivnost u trgovini robljem dokumentirana je kroz više slučajeva, uključujući kupovinu ropkinje Radoslave iz Kučeva, koju je 1367. godine nabavio od Vukca Vidoslavića u Usori.³⁴ U drugom poznatom slučaju Bokšić je pribavio, tj. kupio Miloslavu, kćerku Ostoje Obrenovića iz Usore, u Podvisokom, od izvjesnog Gojislava Bogdanića, a potom je doveo u Dubrovnik, gdje ju je dalje preprodao.³⁵ Ovo su samo neki od primjera koji potvrđuju njegovu sistematsku uključenost u trgovinu ljudima. Značajan aspekt Bokšićeve trgovačke djelatnosti ogleda se i u ulozi njegove supruge Maruše, koja ga je povremeno zastupala u poslovima prodaje roblja. Njeno aktivno sudjelovanje, potvrđeno kroz pravno valjane punomoći, otvara prostor za dalju analizu uloge žena u trgovini robljem i njihovog statusa unutar trgovačkih krugova srednjovjekovnog Dubrovnika. Takva praksa ukazuje na složenost društvenih i ekonomskih odnosa, u kojima su žene, iako formalno isključene iz političke moći, mogle djelovati kao pravno ovlaštene predstavnice u poslovnim transakcijama.

Dubrovački dokument od 27. septembra 1398. godine dodatno osvjetljava ove odnose kroz darovnicu u kojoj Maruša nastupa u ime svoga supruga Žore Bokšića kao ovlaštena punomoćnica svoga supruga.³⁶ Predmet darivanja bila je djevojka po imenu Gojislava, kćer pokojnog Vukoslava iz Usore. U dokumentu se izričito navodi da je Gojislava rođena u ropstvu, kao pripadnica *genus servorum*, što znači da

32 Čremošnik, 1932, 63. Takvih primjera ima više. U prethodno analiziranim dokumentima koji se odnose na dvije prodaje ropkinja iz Usore riječ je o istom vlasniku, odnosno identičnom prodavaču. Up. Dinić, 1967, 34.

33 O njemu: Kovačević, 1962, 289–310.

34 Dinić, 1967, 21.

35 Dinić, 1967, 42.

36 Dinić, 1967, 72–73; Kurtović, 2019, 403–404.

nije samo kupljena kao ropkinja, već je i po rođenju pripadala robovskom sloju. Osim toga, označena je kao *patarenka*, što upućuje na njenu vjersku pripadnost vjerovatno Crkvi bosanskoj, koja je u očima dubrovačkih i zapadnih krugova bila heretička. Ova oznaka dodatno je učvršćivala njen marginalizirani status i olakšavala pravno opravdanje njenog ropstva. Gojslava je prethodno bila kupljena od izvjesnog Tripka, a zatim darovana *plemenitoj gospođi* Margareti, putem njene zastupnice Mare. Sama Gojslava bila je prisutna pri darovanju i, prema formulaciji dokumenta, „svojom dobrom voljom“ pristala na darovanje, iako je jasno da se takva saglasnost u kontekstu ropstva ne može smatrati istinski slobodnom. Darovnica je sadržavala posebnu klauzulu prema kojoj se Gojslava nije smjela dalje prodavati, darovati niti otuđivati, osim ako bi gospođa Margareta odlučila da je oslobodi. U slučaju da Gojslava nadživi svoju novu gospodaricu, dokument predviđa njeno oslobađanje i stjecanje slobode. Ova odredba pokazuje da su pojedine ropkinje mogle steći slobodu, ali isključivo voljom vlasnika i pod strogo definiranim uslovima.

Sličan oblik darivanja ropkinje zabilježen je i u narednom primjeru, koji dodatno potvrđuje ustaljenost ove prakse u tadašnjim društvenim odnosima. U dokumentu iz 1370. godine zabilježen je slučaj Pribislave, kćerke Mojmila iz Usore, ropkinje koju je Luka Bogdanić prethodno kupio u Bosni od osobe po imenu Veloje. Transakcija je bila uredno zabilježena, s navedenom cijenom od 27 perpera. Ono što ovaj dokument čini posebno značajnim jest čin koji slijedi: Luka Bogdanić, kao zakoniti vlasnik Pribislave, odlučuje prenijeti svoje pravo vlasništva na drugu osobu, Vita Andrije iz Barola. Ovaj prijenos nije prodaja, već darivanje, što dodatno naglašava dubinu koncepta ropstva u srednjovjekovnom društvu. Pribislava se tretira kao stvar, kao pokretna imovina, kojom se može raspolagati voljom vlasnika, bilo prodajom, poklonom ili naslijeđem. U dokumentu se jasno navodi da Luka daje „svu svoju moć, ovlast i upravu“ nad Pribislavom Vitu, koji je bio prisutan i voljan prihvatiti je kao svoju „kupljenu i trajnu sluškinju“.³⁷ Time se potvrđuje da ropkinje nisu imale mogućnost da

37 Dinić, 1967, 26–27; Kurtović, Peco, 2021, 4–5.

Dvije godine ranije zabilježen je slučaj kupoprodaje ropkinje Budislave, kćerke Veselka iz Usore. Kupac je bio Vido (Vito) Andrija, moguće ista osoba kao u prethodnom primjeru. Ipak, u dva dokumenta njegovo porijeklo bilježi se s određenim razlikama: jednom kao „de Barleto“, drugi put kao „de Barolo“. Takve razlike mogu biti rezultat notarskih pogrešaka u pisanju toponima, što je česta pojava u srednjovjekovnim ispravama. No, ne treba isključiti ni mogućnost da se radi o dvjema različitim osobama, jednoj iz Barlete u Apuli-

samostalno nastupaju pred zakonom, već su bile predmet pravnih radnji poput bilo kojeg drugog oblika imovine. Darivanje ropkinje u ovom kontekstu nije čin milosrđa, već demonstracija apsolutne vlasti nad osobom, vlasti koja uključuje pravo da se ona pokloni kao stvar. Ovakvi dokumenti ne samo da potvrđuju postojanje ropstva, već i otkrivaju njegovu duboku integraciju u pravne i društvene strukture srednjovjekovnog Dubrovnika i šire regije. Pribislava, kao žena iz Usore, nije bila iznimka; njen slučaj samo dodatno ilustrira širu praksu trgovine i raspolaganja ljudima, u kojoj se etničko porijeklo, spol i društveni status stapaju u pravnu kategoriju „*serva empticia et perpetua*“.³⁸

Značajno je i to da su žene, posebno udovice, nastupale kao samostalni kupci ropkinja. Dokument iz 1281. godine bilježi kako Marija, udovica istaknutog dubrovačkog plemića, kupuje ropkinju Dragu porijeklom iz Usore.³⁹ Ovaj i slični primjeri pokazuju da su žene, iako pravno ograničene u nekim aspektima, ipak imale kapacitet da upravljaju imovinom i učestvuju u tržištu roblja, a njihova kupovina nije bila isključivo motivisana ekonomskom dobiti, već i potrebama domaćinstva, radne pomoći ili društvenog statusa.

O svakodnevnom životu robova znamo vrlo malo, budući da raspoloživi izvori, uglavnom kupoprodajni ugovor, rijetko nude informacije koje bi osvijetlile njihove lične sudbine, dužnosti ili društveni položaj. Čak i podaci o njihovom porijeklu najčešće su služili kao pravno opravdanje za porobljavanje, a ne kao deskriptivne oznake pojedinaca. S obzirom na to da su žene činile većinu robovske populacije u trgovačkim razmjenama, pretpostavlja se da je njihova prisutnost bila prvenstveno motivirana potrebama za radom u domaćinstvima. Ropkinje su dane provodile obavljajući razne kućanske poslove, poput čišćenja, kuhanja, održavanja doma, brige o svojim gospodarima, ali i odgajanja njihove djece.

Pravni i običajni okvir ropstva u srednjem vijeku bio je duboko rodno asimetričan, pri čemu se isti propisi nisu jednako primjenjivali na muškarce i žene. Ova nejednakost naročito je dolazila do izražaja u sferi

ji (južna Italija), a drugoj iz Barula u Pijemontu (sjeverozapadna Italija). Bez dodatnih izvora, identitet kupca ostaje otvoren za daljnju interpretaciju. Dinić, 1967, 23.

38 Još jedan primjer darivanja ropkinje iz Usore zabilježen je u slučaju Stanislave, koju je najprije kupila izvjesna Marija, o čemu svjedoči notarski zapis *carta servitutis* iz 1278. godine. Tri godine kasnije, 18. augusta 1281, Marija je odlučila da Stanislavu pokloni drugoj osobi i sve je to uredno zavedeno u dubrovačkim kancelarijama. Čremošnik, 1951, 192.

39 „...Marie, uxori quondam Lençi de Nichola...” Čremošnik, 1932, 58.

seksualnog iskorištavanja. Dok su odnosi između slobodnih žena i muških robova bili strogo zabranjeni i društveno stigmatizirani, seksualni odnosi između slobodnih muškaraca i ženskih robinja nailazili su na znatno blaži tretman, pa čak i na prešutno odobravanje. Ropkinje su često bile izložene seksualnom iskorištavanju od strane svojih vlasnika, nerijetko u ulozi naložnica,⁴⁰ a takva praksa nije izazivala pravne posljedice. Zakon je reagovao tek u slučajevima kada bi slobodan muškarac imao seksualni odnos s ropkinjom koja nije bila njegovo vlasništvo, posebno ako se čin dogodio u domaćinstvu njenog gospodara.⁴¹ Jedan od najmračnijih aspekata ovih odnosa bio je status djece rođene iz takvih veza: bez obzira na očinstvo, djeca ropkinja automatski su se smatrala robovima. Ova pravna norma bila je jasno definirana i nije ostavljala prostor za tumačenje, ropski status majke određivao je pravni položaj potomstva.⁴²

Putovanja bez izbora: roblje iz Usore u mediteranskom svijetu

Savremena historiografija sve više odbacuje tradicionalnu sliku srednjeg vijeka kao perioda statičnosti i izolacije. Umjesto toga naglašava se da su ljudi, roba, ideje, tehnologije, religije i kulturni obrasci neprestano cirkulirali evropskim prostorom. Mobilnost se ne odnosi isključivo na slobodne pojedince poput trgovaca, misionara ili diplomata, već ob-

40 Mnoge robinje radile su u bordelima pod dubrovačkim gradskim zidinama, što spominje i Marin Držić u jednom od svojih djela. Up. Stojkovski, 2011, 252.

41 U srednjovjekovnom pravnom kontekstu, ropkinje su bile tretirane kao sva druga imovina, bez priznanja njihove ličnosti ili prava. Povreda njihovog tijela nije se tumačila kao čin nasilja nad ženom, već isključivo kao povreda vlasničkih prava. Seksualni čin, čak i kada je prisilan, nije bio predmet pravne osude zbog nasilja, već bi eventualno bio razmatran samo u okviru štete nanesene vlasniku. Susan Mosher Stuard navodi jedan upečatljiv primjer iz Dubrovnika koji to jasno ilustrira. Naime, plemić Marino Ranjanin podnio je tužbu protiv drugog plemića, Marina Getaldića, zbog napada na dvije njegove ropkinje koje su radile u vinogradu izvan gradskih zidina. Time je Ranjanin zapravo branio svoja imovinska prava, jer bi optuženi izbjegao krivično gonjenje da je svoje postupke ograničio na vlastite robinje. Stuard, 1995, 10.

42 Iako rijetko, zabilježeni su pojedinačni slučajevi u kojima bi otac priznao dijete koje je imao sa sluškinjom i odgajao ga kao zakonito. Takvi postupci najčešće su se vezivali za izuzetne okolnosti, primjerice kada otac nije imao drugu djecu, pa bi dijete rođeno iz veze s ropkinjom bilo prihvaćeno i odgajano kao vlastito. Međutim, takvi slučajevi ostaju izuzetak, dok je pravna praksa u većini slučajeva dosljedno održavala ropski status djece ropkinja. Stuard, 1995, 15.

uhvata i neslobodne slojeve društva, uključujući robove. Poseban primjer takve mobilnosti predstavlja roblje porijeklom iz srednjovjekovne Bosne. Iako lišeni lične slobode, pripadnici ove populacije bili su uključeni u trgovačke mreže koje su povezivale Bosnu s jadranskim gradovima poput Dubrovnika, te dalje s Venecijom, Genovom, Barcelonom, pa čak i Bliskim Istokom.⁴³ Bosansko roblje, uključujući roblje iz Usore, prodavalo se i prevozilo u udaljene regije, često prelazeći stotine, pa i hiljade kilometara od svojih zavičaja. Ova prisilna mobilnost pokazuje da kretanje nije bilo privilegija slobodnih slojeva, već je zahvatilo šire društvene segmente. Takva dinamika ukazuje na potrebu da se mobilnost u srednjem vijeku ne posmatra isključivo kroz prizmu slobode izbora, već i kroz strukture prisile, trgovine i političke dominacije.⁴⁴

Dubrovnik je u srednjem vijeku predstavljao jedno od ključnih čvorišta trgovine robljem koje je povezivalo unutrašnjost Balkanskog poluotoka s mediteranskim trgovačkim i aristokratskim centrima. Posebno su bile tražene djevojčice iz bosanskih krajeva, koje su po rođenju pripadale robovskom sloju i često bile identificirane kao pripadnice *patarenske* vjere. Njihov pravni status, etnička i vjerska pripadnost, kao i maloljetnost činili su ih izrazito ranjivom i poželjnom robom na tadašnjem tržištu.⁴⁵

43 U analizi ranosrednjovjekovne trgovine robljem Christopher Paoletta ističe višeslojnost i fleksibilnost trgovačkih mreža, koje su obuhvatale dugodometne, regionalne i lokalne razmjene. Iako su se povezivale u šire sisteme, lokalne i regionalne mreže zadržavale su autonomnost, često jačajući kada je dugodometna trgovina opadala. Prema autoru, upravo su te mreže pokazivale veću stabilnost i dugovječnost. U bosanskom kontekstu trgovina robljem odvijala se kroz regionalne mreže koje su povezivale unutrašnjost s obalnim gradovima poput Dubrovnika. One su djelovale izvan imperijalnih struktura, potvrđujući sposobnost lokalnih sistema da funkcionišu samostalno. Dubrovnik, kao važna mediteranska luka, omogućavao je uključivanje u šire trgovačke tokove. Robovi su se preko njegove luke izvozili prema talijanskim gradovima i drugim centrima, čime se lokalna razmjena stapala s međunarodnom i potvrđivala autorovu tezu o istovremenoj autonomnosti i povezanosti mreža. Paoletta, 2020, 41–42.

44 O'Doherty - Schmiede, 2015, XIV.

45 Ilustrativan primjer funkcionalne uloge robova u kasnosrednjovjekovnim trgovačkim društvima predstavlja slučaj firentinskog trgovca Francesca Datinija iz Prata, koji je od partnera u Genovi zatražio da mu nabavi ropkinju, djevojčicu između osam i deset godina, „dobre loze, zdravlja i naravi“, za obavljanje kućanskih poslova poput „pranja suđa, nošenja drva i hljeba do peći“. Nakon neuspjeha u Genovi ropkinju je kupio u Veneciji, a pretpostavlja se da je bila bosanskog porijekla. Ovaj slučaj potvrđuje prisutnost robovske

Trgovina robljem između Dubrovnika i Venecije odvijala se pretežno u jednosmjernom pravcu, iz Dubrovnika prema Veneciji, pri čemu je zabilježen njen intenzivan porast tokom XIII i XIV stoljeća. U nekoliko dokumentiranih slučajeva prodaje ropkinja porijeklom iz Usore kupci su dolazili upravo iz Venecije. O njihovoj daljoj sudbini, međutim, ne postoje pouzdani podaci, što otvara niz pitanja o tome da li su te žene nastavile život u Veneciji kao radna snaga u domaćinstvima i radionicama ili su pak bile uključene u šire mreže preprodaje roblja koje su sezale i izvan teritorija Mletačke Republike.⁴⁶

U novembru 1398. godine Dubrovčanin Ivan Gučetić (Zanin de Gociis) kupio je dvije djevojčice iz Usore: Dragnu, staru oko trinaest godina,⁴⁷ i Ivicu, staru oko jedanaest,⁴⁸ obje rođene u ropstvu i označene kao *patarenke*. Ova dvostruka oznaka, etnička i vjerska, dodatno je učvršćivala njihov marginalizirani status i pravno opravdavala njihovo ropstvo. Dragna je kupljena direktno od svog oca Milše, dok je Ivica prodana od strane strica Dobroslava (otac se spominje kao pokojni). Nakon dolaska u Dubrovnik obje djevojčice su pred notarom i svjedocima izjavile da se, „svojom voljom, bez prisile ili straha“ obavezuju na doživotnu poslušnost Ivanu i njegovom zastupniku Benediktu Gondoli. Ove izjave, iako formalno pravno važeće, u kontekstu ropstva i maloljetnosti ne mogu se smatrati izrazom stvarne slobode. Njihova saglasnost bila je dio pravne procedure (formulacija koja je bila standardna u notarskim spisima) kojom se potvrđivao status kupljene ropkinje i omogućavalo dalje raspolaganje osobom kao imovinom. Djevojčice poput Dagne i Ivce bile su potpuno lišene pravnog subjektiviteta, tretirane kao roba, čije se porijeklo, vjera i dob bilježe isključivo radi pravne sigurnosti kupca. Njihova *patarenska* vjerska pripadnost dodatno ih je marginalizirala i olakšala njihovu pravnu klasifikaciju kao robova.

U trećem dokumentu Ivan Gučetić (Zaninus Clementis de Gočiis) potvrđuje da je obje djevojčice kupio po nalogu i za račun firentinskog

trgovine u urbanim sredinama i otkriva kriterije koje su kupci primjenjivali pri odabiru robova: dob, zdravlje, temperament i etničko porijeklo. Stuard, 1995, 12–13.

46 Notarski dubrovački zapisi iz 1281. i 1282. godine, u kojima se bilježi prodaja robinja iz Usore venecijanskim kupcima, nedvosmisleno potvrđuju da je roblje s područja Usore bilo predmet izvoza u Veneciju, iako sami dokumenti nisu bogati drugim informacijama osim osnovnih podataka o transakciji. Čremošnik, 1932, 46, 87.

47 Div. Canc. XXXIII, 129 (16. 11. 1398); Dinić, 1967, 75-76; Kurtović, 2019, 405.

48 Div. Canc. XXXIII, 129 (16. 11. 1398); Dinić, 1967, 76; Kurtović, 2019, 405–406.

plemića Tadeja Petra, koji je tada živio u Veneciji. Kupovina je izvršena od Tadejevog novca, koji je Ivanu predao Benedikt Gondula, a ropkinje su trebale biti poslane u Italiju upravo preko Benediktove ruke. Ivan formalno prenosi sva prava nad Dragnom i Ivicom na Tadeja, uključujući pravo da ih zadrži, proda, daruje ili koristi kao svoju imovinu.⁴⁹

Kupovina direktno u Usori pokazuje da su dubrovački trgovci djelovali na terenu, ne oslanjajući se isključivo na posrednike, već su aktivno učestvovali u nabavci ropkinja kako za sebe tako i za međunarodne klijente.⁵⁰ Dragna i Ivica, dvije djevojčice iz Usore, postale su dio tog sistema, ne kao osobe već kao imovina u rukama moćnih muškaraca i institucija. Ova dva slučaja jasno pokazuju da su bosanske djevojčice, rođene u ropstvu i često označene kao patarenke, bile predmet ciljane trgovine za strane naručioce, u ovom slučaju za jednog firentinskog plemića u Veneciji. Dubrovnik je u toj mreži imao ulogu posredničkog i pravnog čvorišta, gdje su se obavljale kupovine, sastavljali notarski akti i organizovala isporuka.

U istom pravnom i društvenom okviru, i Gojna iz Usore bila je evidentirana kao ropkinja po porijeklu, što je u dubrovačkom dokumentu jasno označeno terminom *genus servorum*. Gojna, kćer pokojnog Radoje, kupljena je u Usori od strane dubrovačkog građanina Stojka Bogdanovića, koji ju je potom prodao venecijanskom plemiću Stefanu Contarenu iz kvarta svetog Benedikta. Transakcija je bila u potpunosti formalizirana: djevojčica stara 12 godina, bila je prisutna, navodno voljna, a cijena je iznosila dvadeset i pet zlatnih dukata. Kupac ju je prihvatio „zdravu ili bolesnu, dobru ili lošu“, bez ikakvih garancija. Značajan detalj u dokumentu jeste promjena njenog imena. Djevojčica koja se u slavenskom kontekstu zvala Gojna, po dolasku u Dubrovnik postala je Simona.⁵¹ Takve promjene nisu bile neuobičajene prilikom prelaska ropkinja iz jednog kulturnog i jezičkog okruženja u drugo. Ime „Simona“ vjerovatno je odabrano radi lakše integracije u venecijansko društvo, olakšanja komunikacije, ali i simboličkog prekida s prethod-

49 Div. Canc. XXXIII, 141 (15. 4. 1399); Kurtović, 2019, 408.

50 Jedan od primjera kupovine ropkinja od strane dubrovačkih trgovaca neposredno u Usori zabilježen je 16. juna 1388. godine, kada je Bogdan Okrugli kupio Pribislavu, kćer Radeše iz Usore. U notarskom dokumentu Pribislava je označena kao *serva emptica*, što implicira da je bila kupljena s obavezom doživotne službe. Takav status podrazumijevao je potpunu pokornost gospodaru, uključujući obavezu da mu služi vječno, izvršava sve njegove naredbe i da ga ne napušta bez njegove izričite dozvole. Dinić, 1967, 47.

51 Dinić, 1967, 69–70.

nim identitetom. Promjena imena često je služila kao sredstvo potpune asimilacije i podvrgavanja novoj sredini.

Zanimljivo je primijetiti da su ropkinje porijeklom iz Usore, kao i iz ostalih dijelova bosanske srednjovjekovne države, nosile uglavnom slavenska narodna imena poput Radost, Dobrost, Draga, Tihoslava, Milica, Dragoslava, Gojislava, Ivica i dr.⁵² Međutim, dolaskom u Dubrovnik neke od njih mijenjale su imena, kao što je bio slučaj s Gojnom, koja je postala Simona. Ova praksa može se tumačiti i u kontekstu šireg procesa pokrštavanja robova u zapadnom Mediteranu.⁵³ Razlozi za promjenu imena bili su višestruki, od olakšanja integracije u novo društveno okruženje preko prelaska na drugu vjeru, do prilagođavanja očekivanjima novih vlasnika i lokalnim društvenim normama.

Osim Venecije ropkinje iz Usore izvožene su i u druge mediteranske gradove,⁵⁴ što potvrđuje i slučaj zabilježen 22. augusta 1281. godine. Tada je gospodin Nikola Bondimir, stanovnik Tripolija, u Dubrovniku od istog trgovca kupio dvije ropkinje iz Usore: Tvrdislavu i Drugost. Obje transakcije bile su standardne, konačne i važeće do smrti ropkinja.⁵⁵ Kupci poput Nikole Bondimira, koji je djelovao u Tripoliju, svjedoče o tome da su žene iz Usore dospijevale i u gradove Levanta, gdje su, s obzirom na tadašnje društveno-ekonomske okolnosti, vjero-

52 Dedić, 2014, 63–74.

53 Ova praksa, koja je uključivala i promjenu imena, bila je sastavni dio procesa konverzije neslobodnih osoba u zajednicu vjernika. Nenad Fejić, na osnovu istraživanja provedenih u arhivima Barselone, gdje je prikupio četrdesetak kupoprodajnih ugovora u kojima se pojavljuju robovi bosanskog porijekla, analizira obrasce trgovine bosanskim robovima, njihovu percepciju, te religijsko-kulturne mehanizme koji su pratili njihovu konverziju i transformaciju identiteta. U notarskim registrima često se bilježi da robovi nisu bili kršteni (*servus nondum christianus, serva nondum baptizata*), te da su nakon prodaje bivali kršteni i dobivali novo ime, čime su formalno ulazili u zajednicu vjernika. Ova praksa bila je naročito prisutna kod bosanskih robova koji su se povezivali s *katarskom herezom*, a krštenje je služilo kao sredstvo legitimacije njihovog robovskog statusa. Kupoprodajni akti često su sadržavali oba imena, staro i novo, čime se potvrđivala transformacija identiteta kroz religijski obred. Fejić, 2002, 298–299.

54 Jedan od rijetkih dokumenata iz tog vremena svjedoči i o izvozu roblja iz Bosne u druge talijanske gradove pored Venecije. Dana 2. augusta 1282. u Dubrovniku prodana je robinja Godmila iz Usore sudiji Adamaru, službeniku grofa iz Trana u Apuliji, za šest srebrenih groša. Ovaj zapis pokazuje da su žene iz Bosne, poput Godmille, završavale i u južnoj Italiji, što potvrđuje široku mrežu trgovine robljem između Balkana i Apulije. Čremošnik, 1932, 86.

55 Čremošnik, 1932, 64.

vatno bile angažirane u domaćinstvima, zanatskim radionicama ili kao dio složenih trgovačkih mreža.

Slično kao što su Venecija, Genova, Barcelona i Sevilla povezivale unutrašnjosti Evrope s obalnim tržištem, Dubrovnik je imao posredničku ulogu između Bosne i zapadnog Mediterana, uključujući Kataloniju i Al-Andalus,⁵⁶ omogućujući plasman roblja porijeklom iz bosanske srednjovjekovne države, najčešće žena i djece, koje je bio posebno traženo zbog svoje radne sposobnosti, jezičke prilagodljivosti i kulturne fleksibilnosti. Ženske robinje, obučene za obavljanje kućnih poslova, izvozile su se iz Dubrovnika prema trgovačkim centrima Italije, ali i prema južnoj Francuskoj, Siciliji i Levantu, gdje je hronični nedostatak lokalne radne snage poticao potražnju za uvezenim robljem.⁵⁷

Prodaja roblja koje je dospijevalo u Dubrovnik, uključujući i ropkinje iz Usore, stranim kupcima, naročito imućnim urbanim domaćinstvima, bila je motivisana upravo tom strukturnom potražnjom za obučenom radnom snagom. Ropkinje iz dubrovačkih domaćinstava, već prilagođene gradskom životu i obučene za kućanske poslove, postizale su višu tržišnu vrijednost u odnosu na one koje su dolazile direktno iz zaleđa. Njihova sposobnost da se uključe u urbani ritam činila ih je posebno traženima na tržištima zapadnog Jadrana i šireg Mediterana.⁵⁸ Ironično, iako pod prisilom, upravo su porobljene žene bile među rijetkim društvenim slojevima koji su intenzivno migrirali pomorskim putevima, anticipirajući kasnije obrasce kretanja nekvalificiranih radnika. Nekoliko zabilježenih slučajeva, u kojima se obučene ropkinje najprije prodaju, a zatim kupuju nove, sugerira da je njihova priprema za izvoz mogla predstavljati oblik specijalizirane djelatnosti usmjerene ka dodatnoj zaradi.⁵⁹

56 Up. Fejić, 1981, 27–48.

57 Stuard, 1986, 48.

58 Paleolla, 2020, 187.

59 Iako za takvu pretpostavku nema konkretnih dokaza, pa ni u primjeru koji donosi Susan Mosher Stuard, ona se ne može u potpunosti odbaciti. U radu o urbanom ropstvu Stuard navodi slučaj Slave, supruge dubrovačkog vlastelina Marina Binčulića, koja istoga dana prodaje jednu ropkinju venecijanskom kupcu i kupuje drugu, porijeklom iz Bosne. Budući da nemamo podatke o starosti ni jedne ni druge ropkinje, a cijena im je bila jednaka, teško je potvrditi da je riječ o zamjeni obučene ropkinje novom, koju tek treba pripremiti za izvoz. Ipak, zahtjevi stranih kupaca u Dubrovniku, poput poznavanja jezika, prikladnog ponašanja i radne discipline, upućuju na postojanje tržišnih očekivanja koja su mogla potaknuti domaćinstva da aktivno oblikuju ropkinje za prodaju. Čremošnik, 1932, 63–64; Up. Stuard, 1986, 43.

Uprkos formalnim zabranama i moralnim osudama, ropstvo je opstajalo kroz različite epohe, svjedočeći o svojoj kompleksnosti i otpornosti. U srednjem vijeku ropstvo je bilo prisutno i u evropskim društvima koja su nominalno odbacivala tu praksu.⁶⁰ Posebno su ranjive bile zajednice koje su se nalazile izvan dominantnih religijskih i političkih struktura. Bosna, često označavana kao heretička zemlja zbog djelovanja Crkve bosanske, bila je percipirana kao pogodno područje za porobljavanje. U svijesti savremenika izvan Bosne pojmovi „bosanski“ i „patarenski“ nerijetko su se poistovjećivali kada se govorilo o roblju.⁶¹ U tom kontekstu ropkinje iz Ustore mogu se posmatrati kao konkretne žrtve ovakvih procesa društvene isključivosti. Njihova marginalizacija nije bila slučajna, već je proizašla iz specifične vjerske fragmentacije koja je obilježavala bosanski prostor. Dominantna pripadnost lokalnog stanovništva Crkvi bosanskoj, instituciji koju su vanjski akteri, naročito katolički i pravoslavni autoriteti, često označavali kao heretičku, dodatno je učvrstila percepciju „drugosti“ i time legitimirala njihovo porobljavanje u očima trgovačkih i političkih struktura koje su djelovale izvan tog konteksta. Ova kombinacija vjerske stigmatizacije i društvene fragmentacije nije samo ideološki oblikovala odnose moći, već je imala i vrlo konkretne posljedice u obliku trgovine ljudima, pri čemu su žene iz perifernih zajednica poput Ustore bile posebno ranjive i izložene.

60 U srednjovjekovnom mediteranskom svijetu ropstvo je imalo važnu društvenu i ekonomsku ulogu, a trgovina robljem bila je široko rasprostranjena. Protivljenja su se uglavnom temeljila na strateškim, a ne etičkim razlozima s ciljem da se spriječi korist neprijateljske strane. Nijedna od tri velike religije nije osporavala ropstvo kao instituciju ili zagovarala njegovo ukidanje. Umjesto toga, religijske norme služile su regulaciji i ublažavanju njihovih posljedica. Iako je porobljavanje pripadnika iste vjere formalno bilo zabranjeno, te su se zabrane često zaobilazile. Latinski kršćani, naprimjer, porobljavali su pravoslavne hrišćane iz Vizantije, pa čak ih i kupovali od muslimanskih trgovaca. Etničke oznake u notarskim dokumentima nisu bile samo opisne, već su često služile kao pravna osnova za opravdanje porobljavanja. Cluse – Amitai, 2017, 11–30.

61 Fragmentacija srednjovjekovnog društva po političkim, kulturnim i naročito vjerskim linijama rezultirala je stvaranjem brojnih „drugih“ pojedinaca i zajednica koje su se nalazile izvan dominantnih društvenih okvira i koje su se, upravo zbog te marginalizacije, smatrale legitimnim metama za porobljavanje. Takva društvena dinamika, direktno je pogodovala razvoju trgovine robljem, jer je omogućavala ideološko opravdanje nasilne eksploatacije onih koji su bili označeni kao „nepripadnici“ vlastite zajednice. Paoella, 2020, 42.

U srednjovjekovnim tokovima robovske trgovine žene porijeklom s Balkana, a naročito iz Bosne, bile su izložene sistematskom nasilju koje je nadilazilo fizičko porobljavanje. Njihova prisilna mobilnost, najčešće započinjana izvozom preko Dubrovnika, vodila ih je ka Veneciji i dalje širom Mediterana. U tom procesu tragovi njihovih života često se gube u dokumentima, dok se njihova prisutnost svodi na fragmentarne bilješke u trgovačkim i pravnim zapisima.⁶² Ono što je činilo suštinu nasilja nad njima bilo je u potpunom prekidu veze s vlastitim kulturnim i društvenim okruženjem, što je dovelo do gubitka identiteta i osjećaja pripadnosti. Njihova identitetska matrica bivala je izbrisana i zamijenjena novim, nametnutim obrascima, dok je čak i bijeg rijetko pružao stvarnu mogućnost povratka kući, daleko preko mora.⁶³

Krajem XIV i početkom XV stoljeća dubrovačka vlada i bosanska strana poduzimale su mjere za suzbijanje trgovine robljem. Zajedničkom odlukom iz 1396. godine nastojali su spriječiti krijumčarenje roblja, što je kasnije dovelo do formalne zabrane trgovine slobodnim ljudima. Bosanski kralj Ostoja tražio je prekid trgovine robljem, posebno na trgu Drijeva, a Dubrovčani su 1400. godine donijeli zabranu kupoprodaje ljudi i naredili hapšenje prekršitelja, pozivajući bosansku vlast da uvede slične mjere.⁶⁴ Unatoč brojnim upozorenjima i zabranama, tek 1416. godine donesene su strožije mjere protiv prodaje robova. Propisi su zabranili kupoprodaju, posredništvo i učestvovanje u trgovini robljem na dubrovačkom području, uz kazne zatvora i novčane kazne. Ipak, Dubrovčani su i dalje smjeli kupovati robove za vlastitu upotrebu, što je činilo zabranu djelimičnom. Fokus ovih mjera bio je sprečavanje pretvaranja slobod-

62 Sudbine žena koje su dospijevale u mediteranske trgovačke centre ostaju uglavnom nepoznate, jer njihova daljnja kretanja nisu dokumentirana. Nepoznato je koliko ih je zadržano u lukama poput Venecije, a koliko je preprodavano dalje i kako su dalje iskorištavane. U razvijenom srednjem vijeku u zapadnoj Evropi postojala je institucionalizirana mreža seksualne eksploatacije kroz bordele pod nadzorom lokalnih vlasti. Iako izvori rijetko bilježe pojedinačne sudbine, nije isključeno da su neke od žena porijeklom iz Usore završile upravo u takvim ustanovama. Paolella, 2020, 193–214.

63 Za ovu temu relevantni su rezultati istraživanja Suzanne Stuard o nevidljivosti porobljenih žena u izvorima. Robovi koji su služili u italijanskim domaćinstvima rijetko su ostavljali trag u pisanim izvorima, osim sporadičnih imena tatarskog, grčkog i slavenskog porijekla, te nekoliko stihova na tzv. „jeziku robinja“ (*linguaggio di schiave*). Vidi: Stuard, 1995, 19.

64 Kurtović, 2020, 55–56.

nih ljudi u roblje, dok je legalna trgovina robovima i dalje postojala, ali u smanjenom obimu.⁶⁵

Robovsku radnu snagu sve češće su zamjenjivali sluge i sluškinje, no pravna i društvena zavisnost ostajala je prisutna. Za razliku od robova, koji su se kupovali kao imovina, sa slugama se sklapao vremenski ograničeni ugovor o služenju. Oni su uključivali početnu isplatu novca pojedincu ili njegovim starateljima u zamjenu za određeni period rada, uz mogućnost dodatnih klauzula koje su regulisale bijeg, smještaj, ishranu, odijevanje i obuku za zanatske vještine. Ova reorganizacija u načinu opskrbe radne snage za potrebe dubrovačkih domaćinstava označila je formalni pomak od ropstva ka ugovornoj radnoj službi, ali bez suštinske promjene u svakodnevnim uvjetima rada. Jedna od rijetkih konkretnih razlika ležala je u trajanju ugovora i nemogućnosti pravne preprodaje ili izvoza ugovorenih radnika, što ih je činilo nominalno slobodnijima, ali ne nužno i manje zavisnima.⁶⁶ Izrazi *ancilla* i *servus*, koji su označavali ropkinje i robove, vremenom su zamijenjeni terminima *famuli* i *servientes*, pri čemu je novi naziv često bio eufemizam za zavisne osobe, odražavajući postupnu tranziciju u jeziku.⁶⁷ U tom kontekstu promjena termina više je služila prikrivanju kontinuiteta zavisničkog odnosa nego njegovom stvarnom ukidanju.

Zaključak

Dubrovački arhiv predstavlja izuzetno vrijedan izvor za proučavanje zemalja unutrašnjosti, posebno u kontekstu nedostatka domaće arhivske građe, kao što je slučaj s Bosnom. Iako su Usora i Soli, zbog svoje geografske udaljenosti od središta dubrovačkih interesa, slabije doku-

65 Dana 27. januara 1416. godine, Veliko vijeće Dubrovačke Republike zabranilo je trgovinu robljem na teritoriji grada, kao odgovor na pritužbe susjednih vladara koji su takvu praksu smatrali nečovječnom, sramotnom i protivnom ljudskom dostojanstvu. U dokumentu se naglašava da je čovjek stvoren „na sliku našeg Stvoritelja“, čime se robovima priznaje pripadnost ljudskoj vrsti bez obzira na vjeru ili porijeklo. Zabrana se odnosila na kupovinu, prodaju, posredovanje i prijevoz robova, uz kaznene i novčane sankcije, dok je posjedovanje robova za lične potrebe ostalo dozvoljeno, što ukazuje na kompromis između moralnih načela i ekonomskih interesa. U januaru 1418. godine zabrana trgovine robljem proširena je na cijeli mediteranski prostor, s dodatnim sankcijama za prijevoz robova na stranim brodovima izvan Jadranskog mora, dok je posjedovanje robova ostalo pravno dozvoljeno. Fejić, 2002, 305–307

66 Janeković Römer, 1994, 122.

67 Stuard, 1986, 45.

mentovane u odnosu na druge dijelove srednjovjekovne bosanske države, i rijetki sačuvani podaci nude dragocjen uvid u društveno-ekonomske tokove tog vremena.

Fokus na trgovinu robljem porijeklom iz Usore, s naglaskom na mlade žene, otkriva složenu i višeslojnu sliku ropstva u srednjovjekovnoj Bosni i njenim vezama s Dubrovnikom. Iako arhivski izvori svode prodaju žena isključivo na ekonomski čin, ipak smo je nastojali sagledati u kontekstu tadašnjih društvenih normi, rodni uloga i pravnih praksi. Ropkinje su služile u domaćinstvima, radionicama i često bile izložene seksualnom iskorištavanju, živeći u uslovima podređenosti, fizičkog i emocionalnog opterećenja te ograničenih mogućnosti za lični razvoj. Njihova radna snaga bila je ključna za funkcionisanje urbanih sredina, dok su istovremeno trpjele duboke oblike društvene i lične dehumanizacije.

Afirmacija historije Usore i Soli, zajedno s osvjetljavanjem zane-marenih rodni i regionalnih aspekata ropstva na srednjovjekovnom Balkanu, otvara prostor za dublje razumijevanje srednjovjekovnih društvenih struktura. Mikrohistorijski pristup pokazuje da i fragmen-tarni izvori mogu razotkriti složene obrasce svakodnevice, te ukazati na važnost daljnjeg istraživanja marginaliziranih prostora i grupa koje su oblikovale društvenu dinamiku srednjeg vijeka. Takva perspektiva do-prinosi širenju historiografskih okvira srednjovjekovne Bosne i potiče promišljanje o ulozi lokalnih iskustava u širim procesima društvene transformacije.

Conclusion

The Dubrovnik archives constitutes an exceptionally valuable source for the study of inland regions, particularly in light of the scarcity of indigenous archival material, as is the case with Bosnia. Although Usora and Soli, due to their geographical distance from the core of Dubrovnik's interests, are less documented than other parts of the medieval Bosnian polity, even the few surviving records provide precious insight into the socio-economic currents of the time.

The focus on the slave trade originating from Usora, with particular emphasis on young women, reveals a complex and multilayered picture of slavery in medieval Bosnia and its connections with Dubrovnik. While archival sources reduce the sale of women to a purely economic transaction, our analysis seeks to situate it within the broader framework of contemporary social norms, gender roles, and legal prac-

tices. Female slaves served in households and workshops and were frequently subjected to sexual exploitation, living under conditions of subordination, physical and emotional strain, and severely limited opportunities for personal development. Their labor was indispensable to the functioning of urban environments, even as they endured profound forms of social and personal dehumanization.

The affirmation of the histories of Usora and Soli, together with the illumination of neglected gendered and regional dimensions of slavery in the medieval Balkans, opens new avenues of research for a deeper understanding of medieval social structures. A microhistorical approach demonstrates that even fragmentary sources can uncover intricate patterns of everyday life and highlight the importance of further research into marginalized spaces and groups that shaped the social dynamics of the Middle Ages. Such a perspective contributes to the expansion of historiographical frameworks of medieval Bosnia and encourages reflection on the role of local experiences within broader processes of social transformation.

BIBLIOGRAFIJA

Objavljeni izvori

- Čremošnik, Gregor. *Kancelarijski i notarski spisi 1278–1301*, Srpska kraljevska akademija, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, Treće odeljenje, Spomenici srednjeg veka, Istorijski spomenici Dubrovačkog arhiva, serija III, sveska 1, Beograd 1932.
- Čremošnik, Gregor. *Spisi dubrovačke kancelarije*, knj. I, *Zapisi notara Tomazina de Saveri 1278–1282*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1951.
- Dinić, Mihailo J. *Iz Dubrovačkog arhiva*, knjiga III, Srpska akademija nauka i umetnosti, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, III odeljenje, knjiga XXII, Beograd 1967.
- Lučić, Josip. *Spisi dubrovačke kancelarije*, knj. II, *Zapisi Tomazina de Saveri 1282–1284*. *Diversa cancellariae I (1282–1284) Testamenta I (1282–1284)*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Razred društvene znanosti, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Odjel za hrvatsku povijest, Zagreb 1984.

- Smičiklas, Tadija. *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, svezak III (1201–1235), Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1905.
- Kurtović, Esad. *Arhivska građa za historiju srednjovjekovne Bosne (Ispisi iz knjiga kancelarije Državnog arhiva u Dubrovniku 1341–1526)* 1–3, Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju, JU Historijski arhiv, Sarajevo 2019.
- Kurtović, Esad - Peco, Almir. *Izvori za historiju srednjovjekovne Bosne (Ispisi iz knjiga notarijata Državnog arhiva u Dubrovniku 1370–1529)* 1–3, Univerzitet u Sarajevu - Institut za historiju, Bošnjački institut - Fondacija Adila Zulfikarpašića, Historijski arhiv, Sarajevo 2021.

Literatura

- Budak, Neven. „Slavery in Late Medieval Dalmatia/Croatia: Labour, Legal Status, Integration“, *Mélanges de l'École française de Rome – Moyen Âge*, tome 112, No. 2, Rome 745–760.
- Cluse, Christoph – Amitai, Reuven. „Slavery and the Slave Trade in the Eastern Mediterranean (c. 1000–1500 CE): Introduction“, *Slavery and the Slave Trade in the Eastern Mediterranean (c. 1000–1500 CE)*, ed. Reuven Amitai – Christoph Cluse, Turnhout: Brepols 2017, 11–30.
- Čremošnik, Gregor. „Pravni položaj našeg roblja u srednjem vijeku“, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, Nova seria, br. 2, Sarajevo 1947, 69–73.
- Ćirković, Sima. „Zemlja Mačva i grad Mačva“, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, Knj. LXXIV, Sv. 1–4, Filološki fakultet, Beograd 2008, 3–20.
- Dautović, Dženan. „Sudbine velom zaborava skrivene: žene bosanskog srednjovjekovlja u izvorima, historiografiji i publicistici“, *Zamišljanje Žene. O ideološkim i kulturnim konceptima ženskog roda u povijesti Bosne i Hercegovine*, Zbornik radova (ur. Sabina Veladžić i Aida Ličina Ramić), Heinrich Böll Stiftung, Sarajevo 2023, 40–41.
- Dedić, Enes. „Učestalost ženskih imena u srednjovjekovnoj Bosni“, *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija)*, Knjiga XVII/3, Filozofski fakultet, Sarajevo 2014, 63–74.
- Detelić, Mirjana. „Slavery in the West Balkans: history and oral tradition“, *Grenzüberschreitungen Traditionen und Identitäten*

in Südosteuropa, Festschrift für Gabriella Schubert (ed. Herausgegeben von Wolfgang Dahmen, Petra Himstedt-Vaid und Gerhard Ressel), Harrassowitz Verlag, Balkanologische Veröffentlichungen, Band 45, Weisbaden 2008, 61–71.

- Duranović, Elmedina. „Žene iz Bosne na tržištu roblja u Dubrovniku 1279–1301“, *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija)*, Knj. XVII/3, Sarajevo 2014, 47–62.
- Fejić, Nenad. „Imaging the „Other”: The Bosnian Slave in Mediterranean Space during the Lower Middle Ages“, *The Medieval History Journal*, 5, 2002, 291–308.
- Gillingham, John. „Women, children and the profits of war“, *Gender and Historiography: Studies in the earlier middle ages in honour of Pauline Stafford*, (ed. Janet L. Nelson, Susan Reynolds, Susan M. Johns), University of London Press, London 2012, 61–74.
- Janeković Römer, Zdenka. *Rod i grad: Dubrovačka obitelj od XII do XV stoljeća*, Zavod za povijesne znanosti HAZU, Dubrovnik 1994.
- Kłosowska, Anna. „The Etymology of Slave“, *Disturbing Times: Medieval Pasts, Reimagined Futures*, (ed. Catherine E. Karkov, Anna Kłosowska and Vincent W. J. van Gerven Oei), Punctum Books, California 2020, 151–214.
- Kovačević, Desanka. „Žore Bokšić, dubrovački trgovac i proto-vestijar bosanskih kraljeva“, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, 13 Sarajevo 1962, 289–310.
- Kurtović, Esad. „Roblje u bosansko-dubrovačkim odnosima u razvijenom srednjem vijeku“, *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija)*, Vol. 7, Univerzitet u Sarajevu - Filozofski fakultet, Sarajevo 2020, 49–64.
- Mrgić, Jelena. *Severna Bosna 13–16. vek*, Posebna izdanja, knj. 55, Istorijski institut, Beograd 2008.
- Nikolić Jakus, Zrinka. „Slavs but Not Slaves: Slavic Migrations to South Italy in the Early and High Middle Ages“, *Migration and Return: Peoples and Objects on the Move*, (ed. Marianne O'Doherty and Felicitas Schmieder), Brepols, Turnhout 2015, 267–290.
- O'Doherty Marianne - Schmiede, Felicitas. „Introduction“, *Travels and Mobilities in the Middle Ages: From the Atlantic to the*

Black Sea, (ed. Marianne O'Doherty i Felicitas Schmiede), Brepolis, Turnhout 2015, IX–XLIII.

- Paoletta, Christopher. *Human trafficking in medieval Europe: Slavery, Sexual Exploitation, and Prostitution*, University Press, Amsterdam 2020.
- Stojkovski, Boris. „Facts and fates. Slave women and prostitutes as socially excluded groups in medieval Dubrovnik“, *Media discourse of poverty and social exclusion*, ur. D. Valić-Nedeljković, Filozofski fakultet, Novi Sad 2011, 247–256.
- Stuard, Susan Mosher. „To Town to Serve: Urban Domestic Slavery in Medieval Ragusa“, *Women and Work in Preindustrial Europe*, (ed. Barbara A. Hanawalt) Indiana University Press, Bloomington 1986, 39–93.
- Stuard, Susan Mosher. „Ancillary Evidence for the Decline of Medieval Slavery“, *Past & Present*, No. 149 (novembar 1995), Published By: Oxford University Press, 3–28.
- Vinaver, Vuk. „Trgovina bosanskim robljem tokom XIV veka u Dubrovniku“, *Anali Historijskog instituta*, br. 2, Dubrovnik 1953, 125–147.